

Cultuuroverdracht achter de voordeur

Cas Smithuijsen Uit onderzoek blijkt telkens weer dat de rol van de ouders beslissend is voor het culturele participatiepatroon van hun kinderen. Als ouders hun culturele voorbeeldrol niet zo nauw nemen, is er de gesubsidieerde cultuureducatie om dat te corrigeren. Het huidige cultuurbeleid zet daar sterk op in. Wat zich achter de voordeur voltrekt aan cultuuroverdracht, laat het tegelijk ongemoeid. Oplopende sociale verschillen kunnen echter consequenties hebben voor de evenwichtige cultuurdeelname die de overheid maakbaar acht.

Met onderzoeksmateriaal van precies vijftig jaar geleden ontdekte de socioloog Hugo de Jager in 1967 dat de manier waarop en het moment dat kinderen in aanraking met cultuur komen, zeer bepalend zijn voor hun latere deelnamepatroon. (Jager 1962, 1967) Voor concertbezoek maakt het wezenlijk verschil of je vroegtijdig concertzalen bezoekt, letterlijk aan de hand van je ouders, of pas later in de levensloop, via het onderwijs of meegetroond door zelfgekozen vrienden. Het verschil definieerde hij als een verschil tussen *primair gesocialiseerden* (vroeg, via de ouders) en *secundair gesocialiseerden* (later, via school of vrienden). Primair gesocialiseerden kwamen als vanzelf de concertzaal binnen, voelden zich daar kind aan huis en bleven daarom ook later fervente en frequente bezoekers. Secundair gesocialiseerden konden het verschil goeddeels wegwerken, maar er bleef volgens De Jager toch zoiets als een afstand in de lucht hangen.

In academische kring staat dit sociale verschil al decennia op de onderzoeksagenda. Het Sociaal en Cultureel Planbureau publiceerde er veel over. En toen de socioloog Harry Ganzeboom omstreeks 1990 in opdracht van het departement Cultuur grondig onderzoek deed naar patronen van cultuurdeelname, legde ook hij als vanzelfsprekend een link tussen sociale verschillen en participatieverschillen. (Ganzeboom 1990) In 2007 verwees Ineke Nagel, promovenda bij Ganzeboom, nog naar het werk van De Jager toen zij op basis van nieuw onderzoek wederom een sterk verband aantrof tussen cultuurdeelname van jongeren en de culturele activiteit in het ouderlijk milieu. (Liefbroer 2007) Van nog recentere datum is een onderzoek van Tom ter Bogt e.a. Op basis van nieuwe onderzoeksmethoden komt hij tot de conclusie dat muzikale consumptiepatronen bij jongeren in beslissende mate tot stand komen via intergenerationele overdrachtsmechanismen. Oftewel: de ouderrol is

onverminderd beslissend voor de richting waarin de culturele voorkeuren van jonge mensen zich ontwikkelen. (Bogt 2011)

Zo vader zo zoon

Wat is eigenlijk de essentie van cultuuroverdracht? Antropologen definiëren cultuuroverdracht als het sociaalpsychologische mechanisme waarmee samenlevingen kennis en vaardigheden met elkaar delen en verder ontwikkelen. Met leerprocessen worden vaardigheden, technieken, normen en waarden op de volgende generaties overgedragen. In 'statische samenlevingen' gebeurt dat als het ware één op één: vader leert zijn zoon pijl en boog te hanteren om te kunnen jagen. Kinderen verwerven de taal die hun ouders spreken, en leren die weer aan hun kinderen. De overdracht gaat ook gepaard met verbetering en vervolmaking. Door technische vondsten kunnen economische procedés worden verbeterd, maar ze kunnen ook het overdrachtsproces zelf effectiever maken. Nadat een enkeling het schrift en veel later de boekdrukkunst uitvond, werd het makkelijker kennis op te slaan en aldus over te dragen.

Vroeger waren ouders en kinderen sterk van elkaar afhankelijk en bleven zij ook hun hele leven in elkaars directe omgeving. In dyna-

mische, afnemend sedentaire samenlevingen vliegen de kinderen uit. Zij worden op afstand van hun geboortegrond afhankelijk van andere mensen. Overdrachtsprocessen verlopen hier minder één op één. Door verzelfstandiging van het leerproces, voornamelijk doordat van leren een professe werd gemaakt, ontstaan meerkeuzesituaties, alternatieven en noodgedwongen selectie. Keuze, selectie en uitbreiding vinden ook plaats bij migratie. Nieuwe gebruiken moeten in evenwicht

De kans op mutaties in het proces van cultuuroverdracht neemt toe

komen met oude, wat soms spanning oplevert. Een uitbreiding van de keuzemogelijkheden deed zich ook in de cultuuroverdracht voor. Schildertechniek werd een schoolse aanlegenschap: eeuwenlang is die techniek al overgedragen aan nieuwe generaties kunstenaars overal ter wereld. In de muziek heeft notatie ervoor gezorgd dat de gecomponeerde muziek een hoge vlucht nam, juist omdat de ene toonkunstenaar op de artistieke verworvenheden van zijn voorganger kon voortborduren. Maar de beschikbaarheid bleef afhankelijk van sociaalgeografische contexten. In 2012 floreren de fanfarekorpsen in Eijsden als nooit tevoren. Dat heeft te maken met een streekgebonden situatie en met sociale conditie van cultuuroverdracht. Als vader daar trombone speelt, is de kans relatief groot dat zijn zoon het ook doet. In de Randstad is het aanbod van mogelijkheden mede door internationale vervlechtingen veel groter. De kans op mutaties in het proces van cultuuroverdracht neemt daarmee toe: vader

Theatermaker Lucas de Man ontwikkelde in 2011 Project HI, een kunstproject waarbij vaders uit Amsterdam Zuidoost werden uitgelicht via theatervoorstellingen, een conferentie en een foto-tentoonstelling.

Deze portretten van 'trotse vaders' werden tijdens het project tentoongesteld in het CBK Zuidoost. Het project inspireerde De Man tot zijn theatervoorstelling 'Dinner with Dad'. Zie ook de reportage 'Met pa naar het theater' van Kim van der Meulen op p. 40 van deze *Boekman*. Foto's: Leen Braspenning.

De theatervoorstelling 'Dinner with Dad' gaat over relaties tussen vaders en zonen. Op het podium staan vier generaties mannen, die al kokend met elkaar in gesprek gaan over kwesties die met (groot)vaderschap te maken hebben. Foto boven: Anna van Kooij.

Onder: foto's gebruikt voor de theateraffiches van 'Dinner with Dad'. Foto's: Joost de Haas. Zie ook de reportage 'Met pa naar het theater' van Kim van der Meulen op p. 40 van deze *Boekman*.

speelt viool, dochter piano. Of, binnen een verder verruimd speelgebied: vader musicceert, zoon speelt toneel of schildert. Of, nog ruimer: vader is leraar Nederlands, zoon journalist. Als er sprake is van steeds meer individuele mutaties volgen er onvermijdelijk *social shifts*. Die hebben een massaler en niet zelden onomkeerbaar karakter, ook omdat ze gepaard gaan met selectie en afstoting. Om maar gelijk enkele belangrijke te noemen: ontleding in relatie met de opkomende sociale media of afnemend concertbezoek in relatie met toenemend iPod-gebruik. Juist dit soort meeromvattende trends heeft geleid tot theorieontwikkeling over cultuuroverdracht, en later tot beleidsprogramma's. In de meeste gevallen is het denken en doen normatief in de zin dat iets wat er (nog) is, behouden moet blijven omdat het een bepaalde collectieve waarde zou vertegenwoordigen. En dat terwijl vele individuen die waarde niet meer van hun ouders aangereikt krijgen en haar na verloop van tijd dus niet meer herkennen. Hier openbaart zich het verschil tussen primaire en secundaire socialisatie. Ouders dragen op een gegeven moment iets niet meer over omdat ze er zelf geen waarde meer aan toekennen, bijvoorbeeld het lezen van poëzie. Dus geven ze de sociale gewoonte van poëzie lezen niet meer door aan hun kinderen en

sterft de gewoonte onder de volgende generatie uit. Het schoolregime kan hier correctief ingrijpen met als argument dat poëzie lezen van groter belang is dan de leerlingen zelf beseffen – het *merit good*-principe.

Achter de voordeur

In de jaren tachtig mengde de Franse socioloog Pierre Bourdieu zich in de discussie. In zijn veelgeciteerde studie *La Distinction*

Ouders dragen het lezen van poëzie steeds minder over

(Bourdieu 1979) zette hij het gegeven van cultuuroverdracht in een hiërarchisch perspectief. Door te kiezen voor een 'elitair' culturaanbod schiepen de sociaal beter gesitueerden nillens willens afstand ten opzichte van lagere bevolkingsgroepen. In het sociale reproductieproces werd kinderen van de sociale bovenlaag vervolgens aangeleerd om vooral moeilijke muziek mooi te vinden, naast abstracte schilderijen en ondoordringbare poëzie. Dit reproductieproces beperkte zich tot de kring van primair gesocialiseerden. Het voltrok zich vrijwel geheel achter de voordeur, effectief afgegrensd van het pedagogisch regime dat juist op gelijkheid uit was, en van de culturele beleidsmakers die streefden naar een sociaal evenredige participatie. Zo werd het idee van primaire socialisatie door hen die geloofden in een maakbare samenleving eerder als verdacht afgewezen dan als wondermiddel omarmd. Vandaar dat politici en beleidsmakers terughoudend zijn als kunstbeleid zou betekenen dat men tot in de intieme

verhoudingen van het gezin zou moeten doordringen. Liever richt men zich op de school als een manipuleerbaar domein voor cultuuroverdracht. En niet uitsluitend school. Educatieve programma's zijn er van de wieg tot het graf – alle met de opdracht om zoveel mogelijk mensen tot cultuurdeelname te verleiden.

Sinds Bourdieu staat de opvatting dat cultuuroverdracht een nauwelijks te beïnvloeden sociaal proces is dat zich tussen generaties voltrekt, op gespannen voet met de opvatting dat cultuuroverdracht 'maakbaar' is door middel van educatie. In de maakbare samenleving kan men zich doelen stellen, bijvoorbeeld een intensieve en gevarieerde cultuurparticipatie van alle nieuwe generaties, ongeacht de sociale herkomst van de leden daarvan. Dat zou dan gaan met behulp van een educatiebeleid dat sociale verschillen corrigeert en ieders culturele aanleg tot een maximum weet op te werken.

Van cultuuroverdracht naar educatie, participatie en marketing

De angst om achter de voordeur te komen heeft ertoe geleid dat beleidsmakers steeds vrijwel volledig koersen op de secundaire socialisatie. In 1994 ontstond, met het oog daarop, 'Cultuur en School', een samenwerkingsmodel met

scholen en culturele instellingen. Zoveel mogelijk cultuurdeelname was het doel van deze onderneming, niet in de laatste plaats om ervoor te zorgen dat de instellingen ook in de toekomst zouden kunnen rekenen op bezoekers. Uitdrukkelijk werd afstand genomen van een sociaalhiërarchische ordening van het type Bourdieu. Binnen het cultuureducatief systeem is het idee van sociale voorsprong of achterstand niet leidend.

Een plat cultuurmodel biedt ruim baan aan allerlei pedagogische strategieën

In het verlengde daarvan is het idee van hoge en lage kunst verlaten. Een plat cultuurmodel biedt ruim baan aan allerlei pedagogische strategieën. Ook in het systeem van cultuurvouchers (scholieren kunnen kunstinstellingen bezoeken zonder te betalen) zijn alle transacties mogelijk, tot en met bioscoopbezoek. Wel speelt de vraag in hoeverre de educatie beklijft: is het vanuit de school begeleiden van culturele bezoeken voldoende, of moet er didactisch en pedagogisch méér gebeuren om cultuurbezoek na het eindexamen een steviger basis te geven? (Dieleman 2010) Minder aandacht gaat naar de achterliggende problematiek: zijn scholen en vergelijkbare instituten eigenlijk wel in staat om datgene wat in het ouderlijk milieu of de gezinssituatie wordt nagelaten, duurzaam te corrigeren?

Nog meer afstand tussen het 'primaire overdrachtsproces' en het feitelijk gerealiseerde kunstbezoek zit er in het beleidsbeginsel van participatie, waarvoor

sinds enige tijd een apart overheidsfonds beschikbaar is. Het actuele participatiebeleid gaat uit van het bestaande arrangement van cultuuraanbieders, waarbinnen specifieke activiteiten met financiële *incentives* van de kant van de subsidiegevers worden gestimuleerd. Bijvoorbeeld bezoek aan de stadsschouwburg van jonge kinderen in het algemeen of gerelateerd aan etnische groepen, of optredens van jong amateurtalent in professionele accommodaties. Met andere woorden, op een aantal fronten wordt deelname gewenst en dientengevolge van overheidswege bevorderd waar dat zonder extra financiële inspanningen naar verwachting niet zou gebeuren. Daarmee wordt eigenlijk wel impliciet aangegeven dat het huidige participatieniveau onder de maat is. Om die reden is het nodig voor hen die cultureel verweesd dreigen te raken extra beleid of geld in te zetten.

Kunstinstellingen moeten het in toenemende mate zonder subsidie zien te rooien. Dat betekent minder oriëntatie op de overheid, en juist meer op marktkansen en wensen van doelgroepen. Daarmee verschuift het zwaartepunt – om het kort door de bocht te formuleren – van de kwaliteit van de bezoeker naar de kwantiteit van de bezoeken. Je kunt hier misschien wel spreken van het creëren van kansen voor een *tertiaire socialisatie*. Het gaat er dan om met marketingmiddelen zoveel mogelijk mensen – ongeacht hun achtergrond of persoonskenmerk – tot een vaak incidentele cultuurdeelname te verleiden. Toeristen uit Japan zijn even welkom als het kansarme kind om de hoek. Het museum zal proberen beiden binnen te krijgen en daartoe ook specifieke, naar doelgroepen gesegregeerde marketingtools ontwikkelen. Maar aan het einde van het jaar, als de balans wordt opgemaakt, worden de inkomsten aan entreegelden bij elkaar opgeteld en bij het eindresultaat van de jaarrekening gevoegd.

Terug naar het particulier initiatief?

De jongste beleidsbrieven van OCW verkondigen de boodschap dat de verantwoordelijkheid voor de kunst weer terug moet naar partijen in de samenleving. ‘De overheid heeft het particulier initiatief overgenomen, in plaats van het aan te vullen’, aldus demissionair staatssecretaris Zijlstra (VVD) in een brief aan de Tweede Kamer. (Zijlstra 2010)

Maar als het de burgers zijn die de cultuur moeten voorttrekken, dan keert het beeld terug van het kind aan de hand van zijn moeder, op de drempel van de concertzaal. Achter de voordeur van de eengezinswoningen zou dan weer helemaal worden uitgemaakt wie die drempel al dan niet overgaat, en zo ja, op welke leeftijd. Een wonderbaarlijk primaat van de primaire socialisatie, met alle kansen op ongelijkheid in cultuurdeelname van dien. Dat beeld lijkt de staatssecretaris ook weer niet te bevallen, dus houdt hij een breed arsenaal aan educatieve middelen overeind. Cultuureducatie wordt zelfs een speerpunt van zijn kunstbeleid. Zowaar een paradox: waar de samenleving in de cultuur het productieve verschil moet gaan maken, worden de verschillen met cultuureducatie zoveel mogelijk in de kiem gesmoord...

Hoe moeten we de combinatie van particulier kunstleven en overheids-gesubsidieerde educatie beoordelen? Is die combi het juiste antwoord op de staat van cultuuroverdracht anno nu? Het is waar: cultuuroverdracht anno 2012 verschilt van die van 1962. Vijftien jaar geleden constateerde ik dat het contact tussen primair gesocialiseerde en secundair gesocialiseerde cultuurdeelnemers behoorlijk aan het verbleken was. (Smithuijsen 1997) De grenzen tussen de ouderlijke bemoeienis en het pedagogisch regime zijn vaag geworden: ouders zijn veel meer op scholen aan te treffen (waar ze zich laten mee-educeren) en cultuureducatie is een onderwerp geworden waar velen zich

tegenaan bemoeien. Er is ook minder hiërarchie in de perceptie van kunst. Hoge kunst wordt niet meer eenzijdig geassocieerd met sociale elites die de Beethoven-symfonieën voor zichzelf houden. Als er sprake is van hoge kunst betreft het eerder topkunst.

Net als in de sportwereld zijn er in de kunstwereld onderdelen die veel inspanning en artistieke ausdauer verlangen van zowel de kunstenaar als het publiek. Amusementskunst daarentegen wordt minder verketterd als zedenbederfend en waardenloos: het bezoek aan een musical of een circus wordt al van educatief belang geacht vanwege de gewinning van jonge kinderen aan culturele ambiances. Het cultuurbestel als geheel vertoont ook meer verscheidenheid en toegankelijkheid. Er is geen gesubsidieerd segment meer dat artistiek en sociaal is afgegrensd van de ongesubsidieerde 'vrije sector'. Alles loopt meer en meer door elkaar en beweegt als een archipel van eilanden die zich onder invloed van stroming, wind en weer langzaam verplaatsen in een niet van tevoren vast te stellen richting.

Dat betekent dat de cultuuroverdracht zich langs gevarieerde routes en met verschillende resultaten voltrekt. Maar ook dat daarin

op individueel niveau zoveel mutaties plaatsvinden dat de kans op *social shifts* aanzienlijk toeneemt. Wat er staat te gebeuren in de cultuuroverdracht tussen nu en 10 jaar is nauwelijks te voorspellen. Er zijn echter twee aspecten die we in het oog moeten houden: leiden *incentives* op het gebied van de overheidsgestimuleerde, 'mechanische' cultuureducatie inderdaad tot langdurige en vasthoudende cultuurdeelname op latere leeftijd? Bijvoorbeeld omdat de ouders van nu

Wat er staat te gebeuren in de cultuuroverdracht tussen nu en 10 jaar is nauwelijks te voorspellen

(die als secundair gesocialiseerden met de kunst in aanraking kwamen) straks hun kinderen zelf, op 'organische' wijze, het culturele domein binnenleiden? Maar dan is er meteen ook dat andere aspect: kan Bourdieu vaarwel worden gezwaaid, of heeft hij nog recht van spreken nu de sociale en economische verschillen tussen mensen weer lijken toe te nemen? Ongetwijfeld krijgt ook het kunstbeleid met die oplopende verschillen te maken. Dus is het van belang dat de academische discussie hier voortgaat.

Cas Smithuijsen

is directeur van de
Boekmanstichting

Literatuur

- Bogt, F.M. ter (et al.) (2011) 'Inter-generational continuity of taste: parental and adolescent music preferences'. In: *Social force*, jrg. 90, nr. 1, 297-320.
- Bourdieu, P. (1979) *La distinction, critique sociale du jugement*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Dieleman, C. (2010) *Het nieuwe theaterleren: een veldonderzoek naar de rol van theater binnen Culturele en kunstzinnige vorming op havo en vwo*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- Ganzeboom, H. (et al.) (1990) *Podiumkunsten en publiek: een empirisch-theoretisch onderzoek naar omvang en samenstelling van het publiek van de podiumkunsten*. Rijswijk: Ministerie van WVC.
- Jager, H. de en W. Zweers (1962) *Het gehoor gehoord: een verkenning onder de geregelde bezoekers van het Utrechts Stedelijk Orkest*. Utrecht: Universiteit van Utrecht.
- Jager, H. de (1967) *Cultuuroverdracht en concertbezoek*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Liefbroer, A.C. en P.A. Dijkstra (eds.) (2007) *Van generatie op generatie: gelijkens tussen ouders en kinderen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Smithuijsen, C. (1997) *Het luisterpeloton: twee generaties concertgangers vergeleken aan de hand van onderzoek naar Utrechtse abonneenthouders in 1961 en 1993*. Amsterdam: Boekmanstudies.
- Zijlstra, H. (2010) *Brief aan de Tweede Kamer*, 6 december.